

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ І НОВІ ЗНАХІДКИ НА ЗАМКОВІЙ ГОРІ КИЄВА

У статті аналізується історія археологічних досліджень і матеріали розкопок 2005 р. на Замковій горі у Києві. Результати досліджень доводять перспективність продовження розкопок та необхідність створення музейного комплексу і парку на Замковій горі.

В історичній топографії Києва важливе місце посідає Замкова гора, розташована у центрі його давнього містоутворюючого ядра. Більшістю дослідників вона отожднюється з літописною Хоревицею і вже самою назвою органічно пов'язана з історією становлення Києва як міста. Проте, заселена вона була значно раніше його виникнення. Найдавніші речові матеріали, знайдені на Замковій горі, датуються III тис. до н. е. і залишені носіями трипільської культури. Продовжується життя тут і у наступний період – за доби бронзи, а на рубежі н.е. гору займає велике поселення зарубинецької культури.

У давньоруський час гора стає одним з основних центрів формування майбутнього міста, але згодом ця роль відходить до більшої за площею Старокиївської гори, а Хоревиця перетворюється на окремий посадський район Києва. Незабаром після Батиевої навали вона знову виконує функцію укріпленого дитинця, в усякому разі наявність на ній замку з другої половини XIV ст., який і дав горі нову назву, сумнівів не викликає. Майже 300 років київський замок був не тільки гарантом існування міста, резиденцією князів і воєвод, але й матеріальним втіленням державної влади.

З середини XVII ст. змінилася військова і політична ситуація і нова фортеця знову постала на Старокиївській горі, а Замко-

ва почала іменуватися Киселівкою на згадку про Адама Киселя, останнього польського воєводу Києва, який звів у замку розкішний будинок. Невдовзі хазяйновиті кияни розібрали дубові палі замкових укріплень і гора запустила на 200 років. У 1840 р. її передано під кладовище Фролівському жіночому монастирю, яке швидко перетворилося на загальноміське. Кладовище було закрито 1918 р., а у 1930-ті рр. тут планувалося закласти парк. Цей проект залишився нереалізованим і у повоєнні роки на горі розташувалася невеличка військова частина, розформована близько 1990 р.

Так виглядають у загальних рисах основні етапи історії Замкової гори. З точки зору дослідника, Замкова гора є унікальною в межах Києва історико-археологічною пам'яткою: вона не зайнята сучасною забудовою і частково зберегла свій первісний вигляд. В умовах сучасного міста, яке інтенсивно забудовується й зростає, гора поки що залишається єдиною місциною, збереженою історією та природою, де на глибині 10 – 15 см лежать речі та шари давніх часів. Разом з тим, вона стихійно давно вже стала диким парком у центрі міста. Тож створення на горі музейного комплексу під відкритим небом, експозиція якого сягала б витоків історії Києва і завершувалася відтвореними укріпленнями замку у сполученні з парковою зоною, уявляється найбільш доцільною та логічною перспективою.

Має цей проект і суто дослідницький історико-науковий аспект. Адже проведення археологічних розкопок на Замковій горі дозволить перевірити декілька наукових гіпотез і розв'язати низку проблем з історії Києва. Це й вирішення питання часу і обставин виникнення самого міста, місця і ролі Хоревичі у структурі Києва XI–XIII ст., уточнення дати зведення замку, визначення чисельності його населення та багато інших. До того ж самі дослідження, як часто буває, можуть поставити й нові питання, які навіть складно передбачити.

Археологічно Замкова гора на сьогодні вивчена слабо, розкопки на великих площах тут не проводилися, і навіть оцінка стану збереження культурних шарів викликає певні розбіжності.

На гору, як історичну пам'ятку, вперше звернув увагу наприкінці 1880-х рр. М.Ф.Біляшевський, коли тут під час викопування могильних ям під кладовище почали знаходити давні будівельні матеріали та інші предмети старовини.¹ Власно розкопок М.Ф.Біляшевський не проводив, а як і А.І.Ставровський обмежувався наглядом за риттям могил. Згодом, подібні спостереження вів і М.І.Петров, викуповуючи у землекопів найбільш цікаві знахідки для Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії.

Уперше справжні археологічні дослідження частини Замкової гори здійснив В.В.Хвойка наприкінці 1890-х рр. На жаль, точне місце і площа їх невідома. Відсутня й відповідна польова документація. Монографія В.В.Хвойки «Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена» містить тільки стислу інформацію про відкриття тут ювелірної майстерні та знахідки великої кількості кістяних, залізних та інших виробів.²

Хоча Замкова гора вже з кінця 1880-х рр. привернула до себе увагу науковців і громадськості міста як цікава археологічна пам'ятка, Фролівський монастир продовжував активно розпродавати її територію під ділянки для поховань, маючи від того чималий зиск. Тільки у 1895 р. це дало монастирю 30 тис. карб. прибутку.³ Аби закрити гору від стороннього ока, черниці звели на ній високий цегляний мур. Він розпочинався на північному схилі, проходив понад усім урочищем Гончарі та перерізав південну частину гори, відокремлюючи володіння монастиря від садиб городян. Тим самим гора фактично стала недосяжною для дослідників, хоча знайдені під час копання могил старожитності поповнювали зібрання київських колекціонерів: Ф.Ф.Кундєвича, Б.І.Ханенко, Є.М.Терещенко та інших. Невеличка колекція пічних кахлів XIV–XVII ст., зібрана Д.М.Щербаківським, надійшла до Київського музею старожитностей та мистецтв. Більшість цих речей зараз зберігається у Національному музеї історії України.⁴

Закриття кладовища надало можливість провести стаціонарні дослідження на горі. Вона була включена як об'єкт досліджень

до програми семінару з археології та музейної справи, організованому при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка у Києві, і у 1928 – 1929 рр. здійснено розкопки на її північно-східному виступі над Житнім ринком, де 1926 р. було знайдено і передано приватними особами до музею кілька кістяних виробів.⁵ Цими розкопками відкрито залишки косторізної майстерні та зібрано значну кількість різноманітних знахідок, що доводило перспективність продовження досліджень.

Їх поновив 1932 р. С.С.Магура, який у північно-західній частині гори за межами стіни кладовища понад яром, де проходила давня дорога, розкрив близько 288 кв. м.⁶ Пізніше у 1939 і 1940 рр. розкопки в цій частині гори продовжували І.В.Бондар та В.Є.Козловська. На жаль, польова документація за 1939 р. не збереглася, що не дозволяє визначити розміри розкритої площі. З щоденників розкопок 1940 р., які вели Н.В.Гепенер і М.В.Кузнецов, відомо, що дослідження здійснювалися на схилі гори поблизу розкопів 1932 р. з 11.07 по 15.08.1940 р. і за цей час було розкрито 96 кв. м площі.⁷

Розкопки 1930-х рр. дали численний і цікавий матеріал, який зберігається в трьох окремих колекціях Національного музею історії України. Матеріали розкопок 1932 р. налічують 2295 одиниць зберігання, 1939 р. – 1576 одиниць і 1940 р. – 3053 одиниці.⁸

Разом з тим, вони поставили й низку наукових гіпотез, які потребували подальшого продовження досліджень з метою їх перевірки. Однією з них, було твердження анонімної статті, автором якої звичайно вважається Сильвестр Магура, що потужність культурних шарів на Замковій горі перевищує 4 м і вони мають послідовну історико-культурну стратиграфію.⁹ Перевірка цієї тези й стала одним із завдань експедиції В.А.Богусевича, яка досліджувала гору у 1948 р.¹⁰

На відміну від своїх попередників, Богусевич не обмежився розкопками невеличкої ділянки однієї частини гори, а заклав шість шурфів у різних місцях. Два біля попередніх розкопів, по одному на східному і західному краю північної частини гори і

два у південній частині. Загалом було розкрито 140 кв. м. Результати виявилися несподіваними. За винятком шурфу № 2 площею 4 кв. м, потужність культурного шару ніде не перевищувала 2 м. Тільки у шурфі № 2 вона досягала 5 м, але враховуючи його невеликі розміри, найімовірніше, що шурф натрапив на заповнення впущеного у материк об'єкту і отриманий результат не можна розглядати як показник товщини культурного шару.

Розкопки Богусевича довели, що потужність культурних шарів на горі загалом не перевищує 2 м і чітка їх культурно-історична стратифікація відсутня. Проте, цей висновок не можна було вважати остаточними, через незначну площу окремих шурфів і відсутність таких у центральній частині гори.

У 1977 р. В.О.Харламов здійснив спробу відшукати фундаменти кам'яної будівлі, які бачив у 1898 р. М.І.Петров під час риття поховальної ями. Для цього навколо будівлі військової частини на північно-західній ділянці гори було закладено кілька шурфів, сумарна площа яких сягала 40 кв. м. Фундаменти тоді виявити не вдалося, а докладний опис стану культурного шару у звіті відсутній.¹¹

З метою з'ясування стану культурного шару в центральній частині гори, нами у 1999 р. було закладено 9 шурфів загальною площею 50 кв. м північніше розташованого тут великого склепу.

Шурфи закладалися в одну лінію по всій ширині гори і являли собою фактично переривчасту траншею. Це дозволило отримати досить вичерпну інформацію про культурний шар на цій ділянці. Його потужність виявилася нерівномірною, але максимальна товщина не перевищувала 2 м. Чітка культурно-хронологічна послідовність тут не простежувалася, оскільки більш рані прошарки були значно порушені впускними об'єктами пізнішого часу, внаслідок чого значна частина речового матеріалу залягала у перевідкладеному стані. Вдалося також встановити, що ця частина гори слабо постраждала від поховальних ям кладовища і є, відповідно, досить перспективною для подальших досліджень.¹²

З метою остаточного з'ясування реального стану культурних шарів по всій Замковій горі та визначення найбільш перспективних ділянок майбутніх розкопів, археологічною експедицією Музею «Замкова гора» у травні 2005 р. здійснено вибірково розширену шурфовку по всіх частинах Замкової гори. В рамках цих робіт було закладено 8 шурфів: по два у південній, центральній і північній ділянках гори, та два на мисі у північно-східній частині. Їх сумарна площа становила 60 кв. м. Оскільки результати розкопок ще не були введені до наукового обігу, то на них слід зупинитися докладніше.

Шурфи № 1 і № 2, загальна площа яких складала 12 м, у південній частині гори натрапили на ділянку, культурні шари котрої були зруйновані перекопами XIX–XX ст. під час зведення якоїсь кам'яної будівлі та склепу. Цегла у фундаменті будівлі позначена клеймом з літер «П.З.». Речовий матеріал тут, у порівнянні з іншими ділянками, був вкрай нечисленним і складався з митної пломби XIX ст., мушкетної кулі XVI–XVII ст., зубила і кількох фрагментів посуду XII–XIV ст.

Материк тут зафіксовано на глибині 1,2 м, що цілком корелюється з результатами наших спостережень за схилами гори у її південній частині з боку Гончарів наприкінці 1980 – 90-х рр., коли вони ще не задернувалися. Тоді в розрізах чітко визначалися не тільки культурні нашарування, але й впущені у материк об'єкти. Потужність шару на схилі не перевищувала 1 – 1,5 м. Отже, слід очікувати, що загалом у південній частині гори товщина шару не перевищує 1,2 – 1,5 м.

Більш результативними виявилися шурфи № 3 і № 4 у центральній частині гори. Перший був закладений на гребені підвищення рельєфу гори, другий – на його пониженні. Сучасний перепад висот між цими точками складає близько 2 м. Материк в обох шурфах зафіксовано на майже однаковій глибині від сучасної денної поверхні, що свідчить про існування зазначеного гребеню гори й у давнину. Ця інформація має практичне значення для наступних розкопок, оскільки дозволяє реконструювати тогочасний ландшафт гори, а відповідно й визначити найбільш зручні місця для забудови. Слід також взяти до уваги,

що великі громадські та культові споруди звичайно зводили у найбільш високих точках місцевості. Отже, залишки фундаментів кам'яних споруд давньоруського часу, про існування котрих на горі свідчать численні знахідки будівельних матеріалів, необхідно шукати на площі гребеню та основного плато центральної і північної частини гори.

Обидва шурфи у центральній частині гори мали площу по 12 кв. м. Це дозволяє досить впевнено аналізувати отримані завдяки ним данні щодо стану культурного шару.

Шурф № 3 був закладений на відстані 38 м на захід від склепу і незалежно від наших розрахунків опинився на ділянці, зайнятій похованнями та траншеєю електрокабелю, якій вів до колишньої будівлі військової частини. Культурний шар тут майже на всій площі був пошкоджений земляними роботами, пов'язаними з цими об'єктами. Проте, ретельне опрацювання ґрунту з них дало цікаві предмети різних епох, які були не помічені під час цих робіт.

Перш за все, слід зазначити високу концентрацію тут свинцевих куль XVI–XVII ст. На площі шурфу у 12 кв. м на глибині 0,5 – 0,7 м їх знайдено 7 одиниць. Подібна ситуація не спостерігалася в жодному з інших шурфів. Серед куль трапилися й дві браковані, які мали вигляд півсфер. На двох кулях збереглися необрізані літники і їх можна вважати напівфабрикатами. Діаметр куль коливається у діапазоні 1,1 – 1,2 см. На цьому рівні у значній кількості зустрічалися й дрібні виплески свинцю. Висока концентрація куль і виплесків свинцю, у поєднанні із наявністю серед них браку та напівфабрикатів, дозволяє припустити, що на ділянці поблизу шурфу № 3 якийсь час відливали кулі. Цікаво, що у шурфі на глибині 0,6 м також знайдено залізне ядро вагою 300 г і діаметром 4,7 см.

Багатим виявився шурф й на індивідуальні знахідки давньоруського часу. Найбільш цікавим є виріб у формі лунниці діаметром 3 см. Зроблений він з тонкої платівки срібла і покритий позолотою. Чільний бік предмету прикрашений рослинною композицією з скані та восьма емалевими вставками у листі на гілках, з яких чотири білі, а чотири фіолетові. Верхній край

предмету грубо загнутий бортиком до зворотного боку. Виріб в двох місцях грубо пробитий наскрізними отворами, які могли використовуватися для кріплення. Ці грубі отвори дисонують з художньою довершеністю самого предмету. Очевидно, їх зробили пізніше при його повторному використанні. Точно визначити час виготовлення цієї прикраси та її функціональне призначення складно. Обставини її знахідки у перевідкладеному стані виключають можливість датування за стратиграфією. Хоча предмет за формою і нагадує лунниці, добре відомі прикраси X–XII ст., але не має властивого їм вушка для привішування, а орнаментация, як за технікою, так і за семантикою, далека від них.

Такі прикраси невідомі серед давньоруських і пізньосередньовічних матеріалів. На нашу думку, найімовірніше віднести її виготовлення до кінця XII–XIII ст., періоду найбільшого розквіту техніки скані та емалі у містах давньої Русі. Очевидно, загублена у давньоруський час ця річ була пізніше знайдена і повторно використана в іншій якості, внаслідок чого і з'явилися грубі отвори.

Дещо проблемним є датування фрагменту перекладини хреста, яка завершується трьома концентричними сферами. Виготовлена вона з сплаву білого кольору. Загалом, побутування хрестів такого типу можна віднести до XII–XIII ст.

Досить оригінальною знахідкою є виріб зі світло-сірого дрібнозернистого піщанику, який може бути шашкою або пішаком з шахового набору фігур. Від добре відполірований, має вигляд циліндру, який зужується до рівної нижньої основи. Верхня основа циліндру півсферична. Висота предмету 2,4 см, діаметр нижньої основи – 1,4 см, максимальний діаметр верхньої – 2,1 см. Фігурка подібної форми, але зі скла була вже знайдена у Києві на вул. В.Житомирській, 2.¹³ Зазначимо, що кістяні шахові фігурки коня і ладї, також знайдені на Замковій горі, зберігаються у Національному музеї історії України.

Виявлений на глибині 0,7 м бронзовий кулькоподібний бубонець є типовим оздобленням одягу, який також виконував фу-

нкцію амулету. Він має масивне вушко для кріплення та хрестоподібний проріз у нижній частині. Діаметр бубонця 1,8 см. За технікою виготовлення він датується XII–XIII ст.

До цього ж часу можна віднести і бронзовий решітчастий наперсток. Його висота 2 см, діаметри верхнього і нижнього краю – 1,6 і 1,9 см. Хоча він, як й більшість інших предметів давньоруського часу знайдений у перевідкладеному стані, але за аналогічними знахідками на Старокиївській горі та Подолі він датується XII–XIII ст.

Найбільш масовий археологічний матеріал – фрагменти керамічного посуду, по всій площі шурфу також залягав у перевідкладеному стані, що зменшує його інформаційну цінність. Проте, статистика знахідок кераміки зарубинецької культури у шурфі на різних рівнях досить висока і коливається від 11 до 90%. Враховуючи, що у сусідньому шурфі № 4 її відсоток також значний, то логічним є висновок про розміщення ядра зарубинецького поселення рубежу н.е. саме у центральній частині гори. Загалом, приклад шурфу № 3 доводить доцільність досліджень ґрунту засипки пізніх поховань на Замковій горі, оскільки це дає можливість отримати цікавий речовий матеріал.

Культурний шар шурфу № 4, розташованого на відстані 16 м на схід від шурфу № 3, мав кращий стан збереження, оскільки поховальні ями тут відсутні, а переміщення ґрунту зумовлювалися земляними роботами періодів не пізніше середини XVII ст. Це дозволило зафіксувати два впущених у більш ранній культурний шар об'єкти X–XI ст. – будівлю та господарську яму. Проте, саме внаслідок земляних робіт X–XIII ст. більш тонкий шар зарубинецького поселення та доби бронзи тут зазнав руйнації.

Матеріали доби бронзи з шурфу представлені лише чотирма фрагментами кераміки, що свідчить про невисоку інтенсивність життя на Замковій горі у цей період. Значно чисельнішою є кераміка зарубинецької культури, відсоток якої серед загальної кількості знахідок на різних рівнях сягав від 12 до 71%. У невеликій кількості зустрічалася й ранньослов'янська керамі-

ка VIII–IX ст., але домінували матеріали давньоруського часу та XIV–XV ст.

Аналіз знахідок за рівнем їх залягання дозволяє припустити, що рівень поверхні у XIV–XV ст. на цій ділянці знаходився на 40–60 см нижче сучасного, а наростання тут шару прискорювалося переміщеннями ґрунту з розташованих вище точок гори внаслідок земляних робіт і природних факторів.

З шурфу походить також кілька цікавих предметів. Перш за все, це фрагмент ливарної формочки, виготовленої з брудно-сірого сланцю. Він має ширину 4 см, товщину – 1,5 см, довжина до лінії розлому – 3 см. На формочці вирізано зображення круглого медальйону, по краю якого нанесено знаки, що імітують літери. Діаметр медальйону – 3 см.

Ця знахідка показова, оскільки на Замковій горі вже виявлено 38 кам'яних плиток з матрицями для відливання найрізноманітніших прикрас.¹⁴ За кількістю їх знахідок гора перевершує будь-який район інших міст давньої Русі. Отже, існування тут розвиненого ювелірного виробництва сумнівів не викликає.

Дослідженнями 1928–1929 рр. у північній частині гори відкрито численні залишки косторізного виробництва давньоруського часу.¹⁵ У центральній частині знахідки виробів з кістки поодинокі. У шурфі № 4 виявлено тільки два предмети. Це амулет у формі мечика, який побував у сильному вогнищі, через що наскрізь обвуглився. Він дбайливо вирізьблений з тонкої кістки. Довжина його 3,7 см, максимальний діаметр стержню – 0,5 см. З найбільшою вірогідністю його можна віднести до давньоруського часу. Другий предмет являє собою круглий обрізок відполірованої кістки діаметром близько 2 см і довжиною 4,5 см, на яку нанесено 7 неглибоких паралельних насічок.

З інших знахідок давньоруського часу слід відзначити два фрагменти стінок візантійського кубкового скляного посуду, гострий брусочок для заточування голок та деформовану пластину з посрібленням, яка можливо є частиною металевого дзеркала.

Для пізнього середньовіччя оригінальною знахідкою є фрагмент коробчастої кахлі із зображенням лева. Кахля покрита темно-жовтою поливою, яка збереглася фрагментарно. Подібні кахлі датуються кінцем XVI – першою половиною XVII ст.¹⁶

Цікавою є також знахідка у засипці будівлі X–XI ст. фрагменту глиняного виробу, який нагадує яйце. Подібні грубо обпалені глиняні яйця нами вже були виявлені *in situ* у будівлі трипільської культури на вул. В. Житомирській, 20.¹⁷

Значно менш багатими на знахідки виявилися шурфи № 5 і № 6, закладені на мисовому виступі у північно-східній частині гори. Потужність культурного шару тут не перевищувала 0,7 м, а нечисленний речовий матеріал був представлений кількома фрагментами посуду XI – XV ст. Чітка культурно-історична стратифікацію тут також не фіксувалась.

Шурф № 7, закладений у північній частині на території кладовища, виявив ситуацію подібну до зафіксованої шурфом № 3. Його площа також була прорізана поховальними ямами, але щільність їх невисока і між ними вціліли ділянки культурного шару. Попередні спостереження дозволяють вважати, що нижче поховань XIX ст. можуть знаходитися непошкодженими впускні у материк об'єкти більш раннього часу.

Шурф не було доведено до материка на всій площі. Ми обмежилися виїмкою культурного шару між поховальними ямами, контури яких фіксувалися вже на глибині 0,5 м від сучасної денної поверхні. Такий підхід зумовив й меншу кількість знахідок.

Серед них найбільш значимою є кругла пічна кахля. Вона має вигляд тарілки діаметром близько 50 см з круглим отвором діаметром майже 15 см посередині. У перетині кахля нагадує тарілку на широкому кільцевому піддоні, діаметр якого 46 см. Зсередини вона покрита поливою болотного кольору і прикрашена орнаментом з концентрично розташованих хвиль, які переплітаються між собою. Між ними вміщено тиснені у високому рельєфі фігурки, які нагадують птахів, звернутих головами один до одного. Така кахля встановлювалася в отвір печі, через який забезпечувалася тяга або закладалися дрова. У Києві кахля такого типу знайдена вперше.

Цікаво, що виявлено її у тій частині гори, де на відомому малянку 1651 р. А.Вестерфельда зображено великий двоповерховий будинок київського воєводи Адама Киселя. Можливо, що ця знахідка у майбутньому допоможе відкрити й залишки будинку воєводи.

Шурф № 8 закладено на південно-східному краю Замкової гори на відстані 5 м від тріангуляційного репера. За своїм розташуванням ця ділянка близька до місць розкопок 1930-х рр.

Проте, материк тут виявлено на глибині 2,2 м від сучасної поверхні, на відміну від спостережень автора статті у «Археології» 1940 р.

Чітка стратифікація також не фіксувалася. Грунт у шурфі до материка складався з однорідного чорного суглинку з високим вмістом гумусу, дрібної печини та вуглинок і виділити візуально в ньому окремі прошарки було неможливо. Аналіз речових матеріалів за горизонтами через кожні 20 см також доводить, що до глибини принаймні 1,5 м вони знаходяться у перевідкладеному стані. Відкриття на рівні 2 м *in situ* залишків глинобитної печі фіксує той горизонт, з якого слід очікувати «чистих» результатів.

Від самої печі збереглася тільки тильна частина та округлий черінь розмірами 48 x 27 см. Залишки стінок печі не перевищували 12 см, а їх товщина становила близько 1 см. Речовий матеріал безпосередньо у засипці печі відсутній, що разом з невиразною стратиграфією утруднює її точне датування.

Слід зазначити, що до глибини 1 м речові матеріали були нечисленними і склалися з дрібних фрагментів гончарного посуду давньоруського і пізньосередньовічного часу. Досить часто до цього рівня зустрічалися й невеликі уламки цегли-брущатки жовтого, червоного і бежевого кольорів завтовшки 3,5 та 4 см.

Нижче кількість знахідок дещо зросла, а її хронологічний склад змінився. На рівні 1,6 – 2 м знайдено два фрагменти посуду зарубинецької культури та один трипільської. На рівні 1,8 – 2 м виявлено оригінальний фрагмент руків'я залізного ножа,

декорованого з обох сторін однаковими бронзовими накладками з тисненим рослинним орнаментом, який датується давньоруським часом. Розміри накладок 1,4 x 0,9 см. Довжина частини руків'я, яка збереглася, становить 2,8 см, ширина – 0,9 см, товщина – 0,4 см.

На глибині 1,1 м знайдено монету, – мідний солід Речі Посполитої. На її аверсі вміщена королівська корона, нижче якої великі літери «S» та «R». На реверсі легенда у три рядки «SOLID REGNI POLON», а нижче – дата карбу «16.. рік». На жаль, дві останні цифри затерті. Соліди такого типу карбувалися за Сигізмунда III (1587 – 1632) у 1616 та 1622 – 1625 рр. Діаметр монети 15,3 мм.

Ще одна монета виявлена на 0,5 м у шурфі № 3. Це теж мідний солід Сигізмунда III, але з добре помітними залишками сріблення. На аверсі монети зображено у картуші малий герб м. Риги – хрест над двома перехрещеними ключами. На реверсі вміщена монограма з літери «S» та гербового щитка. Легенда сильно затерта і дата карбу, якщо була нанесена, то не читається. Час випуску цих монет припадає на період між 1587 і 1621 рр. Діаметр її – 17,5 мм.

Підведемо підсумки досліджень 2005 р. Їх результати повністю підтверджують висновок В.А.Богусевича і наших розкопок 1999 р., що товщина культурного шару на Замковій горі в середньому не перевищує 2 м, а чітка класична культурно-хронологічна послідовність у його стратиграфії відсутня. Шар доби трипілля-бронзи не мав тут значної потужності і, наскільки можна визначити, майже повністю зруйнований земляними роботами у наступні епохи. Проте, не виключено, що під час майбутніх досліджень тут пощастить виявити впускні об'єкти зазначеного періоду.

Дещо кращою є ситуація щодо рубежу нашої ери, представленого поселенням зарубинецької культури. Висока концентрація матеріалів цього періоду фіксується на гребені та підвищенні у центральній і частково північній частинах гори. Очевидно, поселення займало саме цю її ділянку. Враховуючи, що вона становить близько 1,5 га, то шанс виявити тут окремі непошкоджені

ні пізнішими перекопами ділянки культурного шару та об'єкти зарубинецького часу є досить високим. У порівняно доброму стані знаходяться об'єкти VIII–XIII ст. Стан збереження шару та об'єктів XIV–XV ст. поки що визначити складно, хоча кількість знахідок речових матеріалів цього періоду досить значна. Виходячи з даних розкопок 1930–40-х рр., якими зафіксовано залишки оборонних укріплень замку XVI ст., відкриття нових об'єктів цього періоду є цілком перспективним.

У просторовому відношенні найбільш перспективними щодо стану збереження шару та археологічних об'єктів є незайнята кладовищем ділянка у південній частині гори і центральна частина, де щільність поховань XIX ст. невисока. Цілком ймовірно, що східна понижена частина гори також була слабо зайнята кладовищем. Разом з тим, як показали дослідження 2005 р., на території самого кладовища існують непошкоджені ділянки, а опрацювання ґрунту поховальних ям дає багатий речовий матеріал, який залишився непоміченим під час їх викопування. Деякі з них могли б стати окрасою експозиції Музею «Замкова гора».

Розкопки 2005 р. дозволили створити колекцію у 624 предмети. Ще близько 7 тис. одиниць зберігається у Національному музеї історії України і 938 одиниць з розкопок 1999 р. у Інституті археології НАН України. Загальна досліджена площа, яка піддається обчисленню, складає близько 674 кв. м. На жаль, розміри розкопів В.В.Хвойки, 1928 – 29 рр. і 1939 р. невідомі, але навряд, що сумарно вони перевищували 300 – 400 кв. м. Отже, можна вважати, що на сьогодні досліджено понад 1000 кв. м гори, тобто менше 5% її площі. В середньому кожний квадратний метр гори дає 8 музейних експонатів, а це досить високий показник.

Таким чином, проведення стаціонарних археологічних досліджень Замкової гори перспективно як у науковому плані, так й з точки зору формування музейного фонду України. Само відтворення на горі її давньої забудови для різних періодів і особливо укріплень київського замку, який був символом державності, сприяло б відновленню історичного середовища ядра міста і

зробило б наочним сприйняття історії нашими сучасниками та наступними поколіннями.

1. Беляшевский Н. Следы великокняжеской эпохи на горе Киселевке // Киевская старина (далі – КС). – 1888. – № 8; Его же – Еще несколько слов о горе Киселевке. – КС. – 1888. – № 9.

2. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена. – К., 1913. – С. 71.

3. Проценко Л.А. Історія київського некрополя. – К., 1995. – С. 200.

4. Шовкопляс Г.М. Археологічні пам'ятки гори Киселівки в Києві // Праці Київ. держ. іст. музею. – К., 1958. – Вип. 1.

5. Коршак К. З праці семінару при археологічному відділі Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка у Києві // Хроніка археології та мистецтв. – К., 1930. – Ч. 1. – С. 58.

6. Магура С.С. Звіт про розкопки на Киселівці (Замковій горі) у 1932 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ). – Ф. 20. – Од. зб. 21-а.

7. Козловская В.Е. Дневник археологических исследований Замковой горы за 1940 г. // НА ІА НАНУ. – Ф.20. – Од. зб. 23. – Арк.22.

8. Автор щиро вдячний О.О. Попельницькій за цю, люб'язно надану, інформацію.

9. Розкопки в Києві на горі Киселівці в 1940 р. // Археологія. – К., 1947. – Т. 1. – С. 142 – 149.

10. Богусевич В.А. Розкопки на горі Киселівці // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – С. 66.

11. Харламов В.А. Отчет о разведке на Замковой горе в Киеве за 1999 г. // НА ІА НАНУ. – 1977 / 9-в. – 6 с.

12. Мовчан І.І., Боровський Я.Є., Климовський С.І. Звіт про дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України // НА ІА НАНУ. – 1999. – С. 62 – 77.

13. Боровський Я.Є., Калюк О.П. Дослідження київського дитинця // Стародавній Київ. Археологічні дослідження. 1984 – 1989. Зб. наук. праць. – К., 1993. – С.23.

14. Шовкопляс Г.М. Археологічні пам'ятки гори Киселівки в Києві... – С. 144.

15. Там само. – С. 141 – 142

16. Виноградська Л.І. До історії розвитку кахлярства в Україні у XIV – XVII ст. // Історія Русі-України. (Історико-археологічний зб.). – К., 1998. – С. 268 – 269.

17. Мовчан І.І., Климовський С.І. Звіт про археологічні дослідження Старокиївської експедиції Інституту археології НАН України у м. Києві в 2001 – 2002 рр. на вул. В.Житомирській, 20 // НА ІА НАНУ. – 2002. – С. 149.

Sergey Klimovsky

PERSPECTIVE RESEARCHES AND NEW DISCOVERIES

ON CASTLE'S MOUNTAIN IN KYIV

In the article is analysed history of archaeological researches and material of excavations 2005 on Castle's mountain in Kyiv. Results of the analysis demonstrate perspective of continuing the excavations and prove need of making the museum complex and park on Castle's mountain.

